

KS. FÉLIX MARÍA AROCENA

Universidad de Navarra,
Pamplona

Wstęp Alexandra Lesleya do *Missale mixtum secundum regulam beati Isidori, dictum mozarabes*

Streszczenie: Pierwsze nowożytne wydanie Mszału hiszpańsko-mozarabskiego zostało dokonane przez kard. Cisnerosa w Toledo w 1500 roku. Dwa wieki później, szkocki jezuita Alexander Lesley dokonał pierwszej reedycji tej książki liturgicznej, która polegała na transkrypcji euchologii, do której dołączył liczne przypisy oraz obszerny Wstęp. Oba teksty są uznawane przez badaczy za cieszącą się szczególną wartością ze względu na kompetencje naukowe szkockiego liturgisty. W niniejszym artykule zostały przedstawione zasadnicze idee wyrażone przez niego we Wstępie oraz w jego ostatnim receptio. Uwypuklono m.in. aspekty liturgiczne, historyczne, teologiczne i filozoficzne owego Wstępu, który wskazuje na blaski i cienie skomplikowanej genezy i rozwoju czcigodnego rytu hiszpańsko-mozarabskiego.

Słowa kluczowe: liturgia mozarabska, Mszał hiszpańsko-mozarabski, Alexander Lesley

„Wstęp i notatki Lesley’a posiadają wielką wartość dla tych, którzy pragną badać korzenie rytu mozarabskiego i jego odnogi”. Te słowa M. Lefebvre zaczerpnięte z *Biographie Universelle* nie straciły nic ze swej aktualności i potwierdzają trafność zamiaru odkrywania tekstu, który będzie przedmiotem analizy¹.

Alexander Lesley (1693-1758) był jednym z wielkich znawców aspektów historyczno-liturgicznych liturgii gocko-hiszpańskiej. Wstęp i przypisy do Mszału wydane przez kard. Cisnerosa (1500 r.) napisał, gdy posiadał już niemałe doświadczenie. Ten projekt rodził się i był realizowany w Collegio Romano, gdy miał już sześćdziesiąt lat i pracował razem z portugalskim jezuitą Emmanuelem de Azevedo (1744-1796), dwadzieścia lat młodszym od siebie². Podczas wielu lat nauczania i badań Lesley zdobył wielki bagaż kulturowy. Autor był XVIII-wiecznym erudytą, wytrwałym badaczem starożytnych źródeł kultu chrześcijańskiego. Posługując się językiem angielskim i ucząc języków klasycznych, czytał Mszał kard. Cisnerosa

¹ Cyt. T. Cooper, *Lesley Alexander*, w: *Dictionary of National Biography*, vol. 33, Macmillan and Co. New York 1893, 68.

² Aby przybliżyć biografię Emmanuela de Azevedo, por. B. Fischer, *Azevedo, Emmanuel de*, w: LTK 1, Freiburg 1993, 1325; W. Henry, *Azevedo (Emmanuel de)*, w: DACL 1, Paris 1924, 3253-3254; por. E. Lamalle *Azevedo (Manuel de)*, w: DHGE 5, red. A. Baudrillart, Paris 1931, 1352-1353.

i obszerną dokumentację źródłową po łacinie: zapoznał się także z dziełem Jeana Mabillona (†1707) oraz Pierre Le Brun (†1730) po francusku.

Lesley miał szkockie korzenie, co oznacza, że liturgicznie był pochodzenia celtyckiego. To zaś może tłumaczyć w pewien sposób, dlaczego zainteresował się starożytnym rytem gocko-hiszpańskim, którego praktyka zachowuje nieco mgliste powiązania z tym, czym mogły być celebracje celtyckie. Lesley, który był prefektem studiów *Scots College* w Rzymie, wiedział o istnieniu innego „kolegium szkockiego” w Salamance, ufundowanego niemal wiek wcześniej i nie przeoczył tego faktu, że w niektórych kościołach tego miasta sprawowano liturgię mozarabską.

1. Krótka biografia Alexandra Lesleya (1693-1758)

Alexander Lesley urodził się w Aberdeenshire w dniu 7 listopada 1693 roku³. Jego nazwisko zostało zlatynizowane, jak to było w zwyczaju erudyków jego epoki, stąd często jest pisane w narzędniku jako *Alexandro Lesleo*. Urodzony w Pitcaple Castle, Garioch (Aberdeenshire), był trzecim synem Alexandra Lesleya, trzeciego barona Pitcaple, i jego drugiej żony Henrietty Irvine of Drum.

Po zakończeniu studiów w zakresie języków klasycznych w Douay (Francja), kontynuował naukę w Rzymie. Wstąpił do zakonu jezuitów mając 19 lat, w dniu 12 listopada 1712 roku. Nauczał literatury w Sora i w Ankonie (Włochy). Studia teologiczne podjął w *Collegio Romano*, a potem nauczał w nim języka greckiego. W 1728 roku wykładał filozofię w *Illyrian College* w Loreto, we Włoszech. W wieku 35 lat, 2 lutego 1728 roku złożył cztery śluby zakonne, a następnie został wysłany na misję do Szkocji, gdzie pracował w Aberdeenshire. W 1734 wrócił do Włoch i uczył w szkołach w Ankonie i Tivoli. Na prośbę lorda Petre, który chciał mieć styczność z duchownym głęboko zaznajomiony z historią starożytną, ponownie przybył do Anglii w 1738 roku.

Związał się z angielską prowincją Towarzystwa Jezusowego i po trzech latach wrócił do Rzymu (1741), gdzie przez kolejnych pięć lat pełnił funkcję prefekta studiów w *Scots College*. Przez dwa lata był wykładowcą teologii moralnej w Kolegium Angielskim (1746-48). W 1749 roku współpracował z innym erudyką, jezuitą Emmanuelem de Azevedo przygotowując *Thesaurus liturgicus*. Zmarł w Kolegium Rzymskim 27 marca 1758 roku.

Jego ostatnią pracą, trzy lata przed śmiercią, była publikacja pierwszego woluminu owego *Thesaurus Azevedy*: to był właśnie *Missale mixtum secundum Regulam beati Isidori, dictum mozarabes*, ze wstępem, przypisami i aneksem. Chodziło

³ Aby przybliżyć biografię Alexandra Lesley'a, por. Labouderie, *Lesley, Alexandre*, w: *Biographie universelle ancienne et moderne* 24, red. L. G. Michaud - E. E. Desplaces, Paris 1843-1865, 305; por. A. De Backer, *Leslie, Lesley, Alexandre*, w: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* 8, red. De Backer - A. Carayon - C. Sommervogel, Bruxelles - Paris 1893 (obra completa I-XII, 1890-1932, i reprint: Louvain, 1960), 1719-1720; por. H. Leclercq, *Lesley (Le P. Alexandre)*, *DACL* 8, Paris 1929, 2631-2632; *Leslie o Lesley (Alejandro)*, w: *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana* 30, Barcelona 1916, 187.

o reprint Mszału mozarabskiego opublikowanego w Toledo w 1500 roku na zlecenie kard. Cisnerosa i opatrzenie go niezbędnymi uwagami. Z projektu *Thesaurus liturgicus*, który miał zawierać 12 tomów, a każdy z nich kilka woluminów, światło ujrzało jedynie dzieło Lesleya.

W kontekście kulturowym XVII i XVIII wieku A. Lesley był jednym z erudytów, który potrafił wykorzystać edycje F. Bianchiniego (†1764), G. M. Tomasiego (†1713) czy L. A. Muratoriego (†1750), aby przeprowadzić badania, które miały znaczący wkład dla młodej dyscypliny liturgicznej. Choć Alexander Lesley zostawił w formie manuskryptów kilka dzieł, nas jednak będzie interesowało jego wprowadzenie do Mszału mozarabskiego z 1500 roku.

2. Wydanie Lesleya (1755)

Edycja Alexandra Lesleya jest pierwszym, kompletnym wydaniem Mszału Cisnerosa, do którego włączono wstęp i noty krytyczne. Dlatego został zatytułowany: *Missale mixtum secundum Regulam beati Isidori dictum mozarabes. Præfatione, notis, et appendice ab Alexandro Lesleo S. I. sacerdote ornatum. Pars prima. Romæ 1755*. Weźmiemy pod uwagę jedynie pierwszą część, *Pars Prima*, gdyż to ona zawiera wstęp, przedmiot naszego studium; *Pars secunda* zaczyna się w drugiej kolumnie na s. 284 woluminu Lesleya i jest poświęcona *Sanctorale*. Pierwszy formuлярz jest następujący: *In natale sanctorum martyrum Iuliani et Basilissæ, coniugis eius, quorum festum facimus quattuor cappis*.

Praca Lesleya polegała na transkrypcji tekstu Mszału Cisnerosa. Tekst poprzedził *Wstęp*, aneksy i przede wszystkim przypisy, które z punktu widzenia historyczno-liturgicznego znacząco go wzbogacają. Chodzi o wydanie naukowe zgodne z kanonami przyjętymi w XVIII wieku. Dzięki niemu edycja tekstów hiszpańskich doświadczyła jakościowego skoku. Istnienie co prawda późniejsze wydanie, dokonane przez J.P. Migne, bardziej rozpowszechnione, choć o mniejszej wartości krytycznej.

Zawartość edycji można sprowadzić do dwóch wyróżniających się wyraźnie elementów: *Wstępu* i przypisów. Obszerne noty (przypisy), zebrane na końcu woluminu, zostały zatytułowane *Notæ ad Missale Mozarabum*. Te przypisy nie są uporządkowane numerycznie, lecz każdy z nich wskazuje na stronę i linię, do której się odnosi. Zamiarem autora nie było zamieszczenie przypisów w taki sposób: to była decyzja drukarza. Istnieje podejrzenie, że autor najpierw zredagował przypisy i potem wprowadzenie. Sugeruje to stwierdzenie: „Apologia kapłana i wyznanie brzmia podobnie, «jak wskazałem w przypisie do s. 537»”⁴.

Obecnie wydanie oryginalne z 1755 roku można jeszcze nabyć w specjalistycznych księgarniach i przeglądać je w wersji *online*⁵. Chodzi o 640 stron zeskanowa-

⁴ Por. nr 99, przypis 95 (cudzysłów jest nasz).

⁵ <http://archive.org/stream/missalemixtumse00leslgoog#page/n10/mode/2up> [10.07.2014].

nych przez *New York Public Library* (3 sierpnia 2003 r.).

3. Recepcja w Salamance

Niektórzy z mozarabistów hiszpańskich szybko odpowiedzieli na edycję Lesleya. Dowodem na to jest recepcja jego dzieła w Salamance, gdzie spotykamy trzy świadectwa: Francisco Jacoba Hernandeza de Viery, kapelana kaplicy *intra claustra* Najświętszego Zbawiciela w katedrze w Salamance, Miguela Ramóna de Armenterosa, mistrza ceremonii tej samej katedry oraz O. Francisco Vicente, dominikanina, mistrza prowincji galicyjskiej.

3.1. Francisco Jacobo Hernández de Viera opublikował w 1772 roku *Rúbricas generales de la Misa Góthica-Mozárabe* przeznaczone dla kapelanów, którzy celebrują w tym rycie w kaplicy Najświętszego Zbawiciela⁶. W tym czasie stolicę arcybiskupią w Toledo zajmował Francisco Lorenzana (†1804)⁷. W tych rubrykach autor cytował dzieło Lesleya trzy razy we wstępie napisanym po hiszpańsku i dziewięć razy w rubrykach napisanych po łacinie. Z dwunastu cytowań cztery dotyczą wprowadzenia Lesleya.

3.2. Miguel Ramón de Armenteros zredagował „cenzurę”, która poprzedza rubryki Hernández de Viery i bardzo chwalił edycje Lesleya.

3.3. Francisco Vicente napisał „aprobację”, która poprzedza rubryki i wspominał edycję Lesleya w następujących słowach: “ (...) mszał o. Alexandra Lesleya, w którym erudyci będą mogli zobaczyć fundamenty dla jednej i drugiej opinii, poprawnie zilustrowane”⁸.

4. Charakterystyka treści

Wiadomości zamieszczone przez Lesleya w jego *Wstępie* nie są owocem powierzchownego zapoznania się z księgą Cisnerosa, wręcz przeciwnie, wynikają z drobiazgowego studium każdej z jego stron. Sam na to wskazuje. Gdy analizuje formularz mszy o męczenniku św. Wincentym, tak pisze: „znajdują się w nim [formularzu - F.M. A] elementy, które skłaniają mnie do myślenia, że msza ta powstała przed rokiem 400”⁹. To wskazówka, jedna spośród wielu, związana z badaniami i refleksją autora wokół euchologii Mszału mozarabskiego.

Liczba autorów, których Lesley zna i przytacza wydaje się być znacząca, jest ich ponad pięćdziesięciu. Można powiedzieć, że ma w zasięgu ręki współczesne mu pu-

⁶ Por. F.J. Hernández de Viera, *Rúbricas generales de la Misa Góthico-Muzárabe y el Omnium offerentium, con las rúbricas abreviadas en sus competentes lugares, conforme al Misal mixto Gotho-Muzárabe; con algunas notas, con las que se concilian unas rúbricas y otras se explican, su antigüedad y variación, formadas para que con mayor facilidad y arreglo se puedan instruir en su práctica los capellanes de la ilustre capilla del Salvador (vulgo de Talavera) sita en la Santa Iglesia Cathedral de Salamanca*, Salamanca, en la oficina de Tomás García Honorato de la Cruz, 1772.

⁷ Tenże, f. 4r.

⁸ Tenże, f. 6r.

⁹ Por. nr 221.

blikacje oraz inne napisane przez tych, którzy wyróżniali się swoją znajomością liturgii rzymskiej, liturgii zachodnich nierzymskich i liturgii wschodnich (w tym punkcie, przede wszystkim klasyczne dzieło E. Renaudota)¹⁰. Na kolejnych stronach *Wstępu* i w towarzyszących mu przypisach pojawiają się historycy i liturgiści francuscy, włoscy, hiszpańscy, angielscy i holenderscy.

Zagadnieniom, które najbardziej go interesują, poświęca większą uwagę. Warto podkreślić, w porządku ważności, takie tematy jak: przypuszczalne skażenie adopcjanizmem Mszału mozarabskiego, obowiązywalność liturgii gocko-hiszpańskiej w okresie od czasów apostoelskich do królestwa wizygockiego i wreszcie porównanie między Mszałem mozarabskim a księgami gallikańskimi. Lesley realizuje ten zamiar posługując się narzędziami naukowymi, które wskazują na to, czym będą przyszłe podręczniki z liturgii porównawczej¹¹.

4.1. Zagadnienie metody

Jako doświadczony historyk i doskonały znawca Mszału Cisnerosa, Lesley wykazuje niezwykle szacunek wobec tekstu, który ma przed oczyma. Ten szacunek prowadzi go do traktowania go *quasi ad litteram*, pomimo tego, że nie uciekają jego uwadze możliwe poprawki, które mógłby wprowadzić dla ulepszenia tekstu. Gdyby ich dokonał, to w jego mniemaniu byłyby już one zdradą czytelnika.

Bardzo rzadko zdarzają się niedokładności typu historycznego i drukarskiego. Można zaznaczyć niektóre z nich zawarte w wydaniu Migne¹². Ogólnie staranność ortograficzna autora idzie w parze z troską wkładaną w pracę przez drukarza. Jeśli pojawiają się jakieś błędy drukarskie, to są one minimalne¹³. Zauważamy na końcu przeskok w numeracji, przejście od nr 246 do nr 248, z pominięciem nr 247.

4.2. Zagadnienie stylu

Będąc jeszcze młodym człowiekiem, Alexander Lesley studiował literaturę klasyczną we Francji, co pozostawiło swój ślad w stylistyce łacińskiej. Redaguje zda-

¹⁰ Wśród publikacji konsultowanych przez Lesley'a odnośnie do liturgii wschodnich wyróżnia się E. Renaudot, *Liturgiarum orientalium collectio*, facsimil Frankfurt and London 1847, ponowne wydanie: Farnborough, Gregg International 1970.

¹¹ Trzeba będzie czekać prawie dwa wieki, aż do 1. poł. ubiegłego wieku, aby uzyskać dostęp do A. Baumstark, *Liturgie comparée*, Chevetogne, Paris 1940 (drugie wydanie z 1953 poprawione przez B. Botte). Studium pojawiło się w formie artykułów w czasopiśmie „Irenikon” 11 (1934) 34, 129-146, 293-327, 358-394, 481-520; 12 (1935) 34-53.

¹² W jednym z dolnych przypisów w nr 71, gdzie mówi „conc. de Toledo XII”, powinien powiedzieć: „conc. de Toledo X”. W n. 71 gdzie mówi: „Il conc. de Braga”, powinien: „I conc. de Braga”. W innych przypadkach pomyłka dotyczy numeru cytowanego kanonu soborowego: w nr. 84 odwołuje się do trzeciego synodu z Toledo, kan. 3, a w rzeczywistości jest to kan. 2. W innym przypisie w nr. 69, gdzie podaje kan. 4, powinien: kan. 3. Czasami błąd dotyczy zarówno określenia soboru jak i kanonu: w nr. 83 mówi o soborze w Vaison, can 2, a chodzi o sobór w Vaison II, can 3.

¹³ Gdzie mówi „auctotorem y Evangelizandum”, winno być: „auctorem y evangelizandum” (por. nn. 161 i 164).

nia zawsze poprawnie, choć trzeba zwrócić uwagę na potknięcia syntaktyczne. Przy pewnych okazjach korzysta z neologizmów. Jest tak w przypadku choćby mianownika liczby mnogiej *neoterici*, który bierze ze starożytnej literatury greckiej i rzymskiej, aby zastosować go do określenia „współczesnych”¹⁴.

Stosowane słownictwo z oczywistych względów jest techniczne, wystarczy odnieść się do rubryk i przywołać charakterystyczne terminy: *anaboladium*, *granathuris*, *filiola*, *papyrus*, *diptycha*....¹⁵ Raz tylko odwołuje się do terminów greckich bez transliteracji, gdy wyjaśnia etymologię słowa *cathemerinon*, a więc tytułu słynnego hymnarza skomponowanego przez Prudencjusza († ok. 410)¹⁶. Cechą charakterystyczną Lesleya jest posługiwanie się morfemem *esto* nie jako imperatywem czasownika *esse*, lecz w znaczeniu „załóżmy”, „niech będzie”. W swojej syntaksie często stosuje budowę osobistą i podwójne dopełniacze, ale właściwie je używa. Okresy – jak tego wymaga w pewnym stopniu geniusz języka łacińskiego – zmierzają do łączenia zdań podporządkowanych aż do tworzenia fraz zbyt długich dla naszej nowożytnej wrażliwości; jednak w niewielu miejscach zdania są relatywnie proste i krótkie¹⁷.

Często się zdarza, że tekst rozwija się w formie dialogu między Lesleyem a różnymi badaczami, z którymi dyskutuje (najczęściej) lub się z nimi zgadza (rzadziej)¹⁸. Ten styl polemiczny oparty na replice i odrzucaniu poglądów innych autorów – zwłaszcza Pierre Le Bruna, Jeana Pina, Nicolása Antonio, Jeana Mabillona - sprawia, że Lesley odwołuje się do ich opinii za pomocą zwrotu „mówią”, a to czyni lekturę uciążliwą, bo już się nie pamięta do którego z autorów odnosi się lub którą z opinii autor kwestionuje. Przeciwnie, w niektórych miejscach styl redakcji przestaje być czysto ekspozycyjny, aby przybrać formę solipsycznego dialogu.

4.3. Zagadnienia teologiczne

Dla Alexandra Lesleya jest jasne, że Kościół żyje z Eucharystii: „Czym może stać się Kościół Chrystusa bez jego Ofiary i bez jego sakramentów?”¹⁹. Pojęcia *liturgii*, *ordo* czy *celebracji* pokazuje czasami jako tożsame: „Sakramenty nie mogą być sprawowane, ani Ofiara złożona bez formy i ordo celebracji oraz działania, to znaczy bez liturgii”²⁰.

Lesley przypomina: „stanowi obowiązek Kościoła, pochodzący z Tradycji, aby nie dopuścić do tego, by do publicznie odmawianych mszy i modlitw zostały wpro-

¹⁴ Por. nr 176.

¹⁵ Por. nr. 104, 101, 107, 101, 92.

¹⁶ Por. nr 212.

¹⁷ Na przykład w nr 192 przedstawia jedno zdanie, które zawiera 124 słowa; w nr 258 zdanie obejmuje 102 słowa. Natomiast przeciwnie jest w numerze 28, gdzie pojawia się zdanie składające się z 9 słów; numery 7 i 30 zawierają jedynie 16 wyrazów.

¹⁸ Por. nr 218.

¹⁹ Por. nr 149: *quae enim potest esse Christi Ecclesia sine sacrificio (...) Christi?*

²⁰ Por. nr 149: *certe sacramenta confici nequeunt, nec sacrificium offerri sine forma quadam et ordine celebrandi conficiendique, hoc est, sine liturgia.*

wadzone podejrzanie opinie”²¹. To wyrażenie przywołuje negatywny aspekt pozytywnej w istocie formuły, wedle której wiara zawsze znajduje się w relacji do działania liturgicznego Kościoła. Tym samym nasz autor skłania się ku słynnemu powiedzeniu, pochodzącemu z V wieku: „Niech prawo modlitwy ustanowi prawo wiary”²².

Obok tych relacji między wiarą a liturgią, szkocki jezuita wskazuje także na relacje między liturgią a tożsamością narodową. Zwróćmy uwagę na dwa miejsca, w których sugeruje istnienie tego powiązania między rytym a poczuciem przynależności do własnej tożsamości kulturowej, nazywanej ojczyzną, królestwem lub narodem.

a) “Leander z Sewilli (†596), Martín z Braga (†580) i Juan z Gerony (†c.621) (...) żyli przez pewien czas w Konstantynopolu, dzięki czemu przyswoili sobie dogłębnie literaturę grecką i z tego powodu – nie ma innego – stali się podejrzanymi o interpolację obcych rytów greckich do ojczystej liturgii”.

b) “Trzeba odrzucić te opinie, które proponują św. Leander czy św. Izydor jako twórcy czy założyciele liturgii gocko-hiszpańskiej, ponieważ są zwykłymi fikcjami współczesnych (...) i potem propagowali to ci sami, którzy angażowali się w obronę rytów ojczyrstych, przypisując ją św. Leandrowi i św. Izydorowi, jakby byli tarczą przeciw tym, którzy je odrzucali”²³.

Z drugiej strony trzeba sprawiedliwie wyróżnić zdecydowaną obronę A. Lesleya odnoszącą się do starożytności rytu hiszpańskiego. Przede wszystkim, począwszy od nr 255, autor zaczyna ukazywać, argument za argumentem, stanowiska uznanych francuskich historyków liturgii jak Jean Mabillon (†1707) i Pierre Le Brun (†1729), zazdrosnych strażników tradycji, wedle której ryt gallikański był paradygmatem dla hiszpańskiego. Pogląd Lesleya wyraża się czytelnie w takich słowach: „Galowie dobrze znali Sakramentarz gocko-hiszpański, gdyż nasz Mszał mozarabski został skomponowany na jego bazie i do niego często odwoływali się twórcy mszałów gallikańskich”²⁴. Na zakończenie swego *Wstępu* Lesley wydaje się być dumny z czystości, integralności i stopnia zachowania Mszału Cisnerosa w porównaniu do zanieczyszczeń i interpolacji rzymskich, które zawierają księgi gallikańskie w edycji Jeana Mabillona i Giuseppe Marii Tomasiego, które poznał i w sposób wyczerpujący studiował²⁵. Nieprzerwana obowiązywalność celebracyjna rytu mozarabskiego w Hiszpanii, w przeciwieństwie do wycofania rytu gallikańskiego we Francji, to jeden z wielkich argumentów, które Lesley przedstawia na rzecz Cisne-

²¹ Por. nr 219: *notum enim est receptam in Ecclesia disciplinam non permisisse ut in missis et in orationibus publice recitandis opiniones suspiciosae insererentur.*

²² Por. *Indiculus*, cap. 8; DS 246; por. Prosper z Akwitanii, *De vocatione omnium gentium* 1,12; M.A. Barbàra (ed.), *Collana di Testi Patristici*, 143, Roma 1998, 68-71 (PL 51, 664C). W pogłębieniu tematu *lex orandi-lex credendi* może wydatnie pomóc studium Cesare Girauda, *L'assioma legem credendi lex statuit supplicandi: un programma di teologia eucaristica* w: G. Girauda, *Eucaristia per la Chiesa - Prospettive teologiche sull'eucaristia a partire dalla lex orandi*, Roma-Brescia 1989, 14-33.

²³ Por. nr. 186 i 194.

²⁴ Por. nr 297.

²⁵ Por. nr 302nn.

rosa²⁶. Jednocześnie wyraża wielki szacunek dla osoby św. Juliana z Toledo (†690), którego uważa za autora rozległej rewizji i korekty hiszpańskich ksiąg liturgicznych; on wiele razy odwołuje się do *Liber missarium*²⁷.

Oprócz tego wydaje się zrozumiałe, że opinia Lesleya na temat początków liturgii gocko-hiszpańskiej jest nieco uproszczona z punktu widzenia współczesnej historiografii. Lesley jest przekonany, że liturgia gocko-hiszpańska narodziła się w Azji, gdzie została ustanowiona przez św. Jana apostoła, a potem zaniesiona do Galii przez św. Ireneusza²⁸.

Dla Lesleya wydaje się być czymś oczywistym – nie może być inaczej – że jedną z własności, które wyróżniają ryt hiszpański stanowi grupa siedmiu modlitw, które tworzą anaforę²⁹. Wie o tym dobrze, ponieważ zna *De ecclesiasticis officiis*, gdzie św. Izydor wspomina: *oratio admonitionis - post Nomina - ad Pacem - illatio - post Sanctus - post Pridie - Pater noster*³⁰. Natomiast w odniesieniu do *Ordo Missæ* z Mszału Cisnerosa, wypada podjąć przynajmniej dwie kwestie w kontekście wprowadzenia Lesleya:

Po pierwsze, samo *Ordo Missæ* zawiera niewielkie różnice w dwóch miejscach tego Mszału pochodzącego z 1500 roku. *Ordo Missæ*, które pojawia się w pierwszą niedzielę adwentu i *Ordo Missæ* z soboty w oktawie wielkanocy nie zgadzają się dokładnie.

Po drugie, dużo ważniejsza sprawa. Owo *Ordo Missæ* wprowadził do Mszału Cisnerosa Alfonso Ortiz, ale skąd je wziął? Dziś wiemy, że posłużył się rzymskim *Ordo Missæ* według tego jak był on stosowany w Toledo w XV wieku. W rzeczywistości nie mógł zrobić innej rzeczy, ponieważ manuskrypty hiszpańskie nie posiadały rubryk i Ortiz dostrzegł, że nie ma żadnego dokumentu, który dokładnie opisywałby

²⁶ Szerzej omawia tę kwestię w nr. 13, przypis 5.

²⁷ Por. nr 274; por. nr 276, przypis 312.

²⁸ Por. nr 260: (...) *liturgia Gotho-Hispana (...) neque in Gallia, neque in Hispania, sed in Asia initium cepisse, ubi a sancto Ioanne apostolo instituta fuit, unde in Galliam a sancto Irenæo translata est*. Ta opinia Lesleya jest kolejnym ogniwem – oczywiście nie ostatnim – łańcucha spekulacji na temat początków liturgii hiszpańskiej. Nie jest to miejsce na podjęcie tego zagadnienia, ale warto wskazać na ostatnie publikacje na ten temat, choć nie będą one oczywiście wyczerpujące. Według Gabriela Ramisa można przyjąć, choć nie w sposób ostateczny, że istniał pierwotny, wspólny archetyp, który z kolei Matthieu Smyth sytuuje w chrześcijańskiej Afryce: z niego powstałaby zarówno liturgia hiszpańska jak i gallikańska, każda z nich posiada potem własną ewolucję i zachowuje zawsze substancjalną jedność (por. G. Ramis, *Introducción a las liturgias occidentales no romanas*, CLV, BELS 164, Roma 2013; M. Smyth, *La liturgie oubliée - La prière eucharistique en Gaule antique et dans l'Occident non romain*, Du Cerf, Paris 2003, 487-518; por. również Idem, *Ante altaria - Les rites antiques de la messe dominicale en Gaule, en Espagne et en Italie du Nord*, Du Cerf, Paris 2007).

²⁹ Por. nr 162, przypis 197.

³⁰ Por. Izydor z Sewilli, *De ecclesiasticis officiis* 15, w: CCL 113, 16-18. Pod nazwą *Ordo Missæ*, Izydor opisuje jedynie modlitwy poprzedzające Modlitwę Eucharystyczną, samą Modlitwę Eucharystyczną i te, które są po niej, a konkretnie Modlitwę Pańską. Ale Izydor nie zajmuje się pierwszą częścią *Ordo*, to znaczy Liturgią Słowa. Szersze i aktualne studium na ten temat, por. bibliografia zawarta w: A. Ivorra, *Las anáforas "De cotidiano" del Missale hispano-mozarabicum*, Facultad de Teología "San Dámaso", Madrid 2008.

celebrację eucharystyczną. Dlatego *Ordo Missæ*, które Lesley miał w swych rękach, jest zasadniczo *Ordo Missæ* rzymsko-tolekańskim, do którego zostały dodane pewne elementy z *Ordo Missæ* hiszpańskiego. Mamy więc do czynienia z hybrydowym *Ordo Missæ* zawierającym elementy rzymskie, francuskie i hiszpańskie³¹. Dlatego obecne *Ordo Missæ* z *Missale hispano-mozarabicum* z 1991 roku uchyliło te elementy rzymsko-francuskie, które posiadał Mszał z 1500 roku.

4.4. Inne aspekty

Lesley podkreśla, że Mszał z 1500 roku posiada wiele elementów do korekty. Dlatego chciał zastąpić niektóre elementy tej księgi Mszału w taki sposób, aby powstała nowa edycja, bardziej zgodna z pierwotną celebracją gocko-hiszpańską. *Tu-taj otwiera się projekt liturgia gotho-hispana condenda*. Trzeba byłoby zbadać czy Komisja zajmująca się reformą rytu hiszpańskiego miała na uwadze te sugestie przy opracowywaniu ostatniej edycji *Missale hispano-mozarabicum* (1991 i 1994)³².

Historia Hiszpanii starożytnej oraz rzymsko-wizygockiej jest dobrze znana Lesleyowi. Choć nie wiemy, czy miał okazję odwiedzić królewski klasztor św. Wawrzyńca (San Lorenzo) w El Escorial, to jednak jesteśmy pewni, że wie o istnieniu kodeksów z królewskiej biblioteki dzięki dziełu Juana Pinio, którym zajmował się z należąną uwagą³³. Lesley często i otwarcie wychwala dzieło kard. Cisnerosa, bez którego ryt hiszpański zostałby zapomniany lub co najmniej pojawiłyby się duże ubytki w naszej jego znajomości.

³¹ Publikacje niektórych hispanistów takich jak Pinell, Gros, Janini, Ramis, González, ale także Enrico Mazza podkreślają skomplikowanie tego zagadnienia: por. J. Pinell, *El problema de las dos tradiciones del antiguo Rito hispánico – Valoración documental de la tradición B en vistas a una eventual revisión del Ordinario de la Misa mozarabe*, w: AA. VV., *Liturgia y música mozarabe*, Toledo 1978, 3-44; M.-S. Gros, *El Ordo Missæ de la tradición hispánica A*, w: Idem, 45-64; J. Janini, *El Ordo Missæ del Misal Mozárabe de Cisneros*, „Anales Valentinus” 10 (1984) 333-344; G. Ramis, *Introducción a las liturgias occidentales no romanas*, CLV, BELS 164, Roma 2013, 141-150; M. González, *El Ordo Missæ Gotho-Hispano - Apuntes desde algunas colecciones canónicas visigóticas*, w: *Introibo. Miscelánea en honor de Bernardo Velado Graña*, CPL, Barcelona 2011, 145-157; tenże, „Nos vero «in commune» Dominum deprecamur” - *Una contribución al estudio del ordinario de la Misa en la obra de beato de Liébana*, en „Fovenda Sacra Liturgia” - *Miscelánea en honor del doctor Pere Farnés*, CPL, Barcelona 2000, 53-75; E. Mazza, *Uno studio sulla struttura dell’anafora gallicana e hispanica*, en *Ecclesia orans* 2 (2011) 7-47.

³² *Missale Hispano-Mozarabicum*, vols. I-II, Conferencia Episcopal Española-Arzobispado de Toledo, 1991-1994.

³³ Por. I. Pinius, *Liturgia Mozarabica - Tractatus historico-chronologicus de liturgia antiqua Hispanica, Gothica, Isidoriana, Mozarabica, Toletana, mixta*, Roma 1740. To dzieło jest owocem podróży do Hiszpanii w 1721 dokonanej przez P. Pina i P. Cuperusa. W księdze zawarta jest krótka historia rytu i jego główna charakterystyka. Poza tym zawiera indeks z treścią *Libellus orationum* (Oracional de Verona). Tekst można w całości ściągnąć albo przeczytać *on line*: <http://archive.org/details/libercomissive00moriuoft> (10.07.2014).

4.5. Otwarte wnioski

Moje badania nad *Wstępem* Lesleya kończą się studium źródeł liturgicznych, które wymienia on, rozpoznając odpowiednie edycje, a którymi dysponował, podobnie jak cytowane kanony synodalne. We *Wstępie* cytuje się 24 sobory między IV a XIV wiekiem.

Kończąc chciałbym wyrazić podwójne życzenie. Po pierwsze, na poziomie naukowym, mam nadzieję, że przedstawione wiadomości wzbudzą głębszą refleksję nad rytym hiszpańskim i przyczynią się do ukazania tych kwestii, które nadal pozostają niezbadane przez nauki liturgiczne.

Po drugie, na poziomie duchowym, chciałbym, aby powyższe analizy dały nowy impuls dla bardziej teologalnego przeżywania celebracji tajemnic paschalnych dzięki czcigodnej liturgii hiszpańsko-mozarabskiej. Celebacja w tym rycie nie jest wyrazem niezwyklej pasji archeologicznej, ani nie jest zarezerwowana dla liturgicznych elit. Jest czymś przeżywanym każdego dnia w kaplicy mozarabskiej w prymacjalnej katedrze, w parafiach mozarabskich w Toledo, i dzięki Bogu również w innych miejscach na świecie. Niech Bóg pozwoli, aby powiększało się każdego dnia grono osób, które mogłyby korzystać z bogactwa duchowości liturgicznej, którą skrywa w sobie ryt hiszpańsko-mozarabski.

Tłum. ks. P. Roszak

Literatura

- Baumstark, A., *Liturgie comparée*, Chevetogne, Paris 1940.
- Giraud, C., *L'assioma legem credendi lex statuit supplicandi: un programma di teologia eucaristica* w: G. Giraud, *Eucaristia per la Chiesa - Prospettive teologiche sull'eucaristia a partire dalla lex orandi*, Roma-Brescia 1989, 14-33.
- González, M., „Nos vero «in commune» Dominum deprecamur” - *Una contribución al estudio del ordinario de la Misa en la obra de Beato de Liébana*, w: „Fovenda Sacra Liturgia” - *Miscelánea en honor del doctor Pere Farnés*, CPL, Barcelona 2000, 53-75.
- González, M., *El Ordo Missæ Gotho-Hispano - Apuntes desde algunas colecciones canónicas visigóticas*, w: *Introibo. Miscelánea en honor de Bernardo Velado Graña*, CPL, Barcelona 2011, 145-157.
- Gros, M.-S., *El Ordo Missæ de la tradición hispánica A*, w: AA. VV., *Liturgia y música mozárabe*, Toledo 1978, 45-64.
- Ivorra, A., *Las anáforas „De cotidiano” del Missale Hispano-Mozarabicum*, Facultad de Teología „San Dámaso”, Madrid 2008.
- Janini, J., *El Ordo Missæ del Misal Mozárabe de Cisneros*, „Anales Valentinus” 10 (1984), s. 333-344.
- Mazza, E., *Uno studio sulla struttura dell'anafora gallicana e hispanica*, „Ecclesia orans” 2 (2011), s. 7-47.
- Missale Hispano-Mozarabicum*, vols. I-II, Conferencia Episcopal Española-Arzbispedo de Toledo, 1991-1994.
- Pinell, J., *El problema de las dos tradiciones del antiguo Rito hispánico – Valoración documental de la tradición B en vistas a una eventual revisión del Ordinario de la Misa mozárabe*, w: AA. VV., *Liturgia y música mozárabe*, Toledo 1978, 3-44.
- Pinius, I., *Liturgia Mozarabica - Tractatus historico-chronologicus de liturgia antiqua Hispanica, Gothica, Isidoriana, Mozarabica, Toletana, mixta*, Roma 1740.

Ramis, G., *Introducción a las liturgias occidentales no romanas*, CLV, BELS 164, Roma 2013.

Renaudot, E., *Liturgiarum orientalium collectio*, Farnborough 1970.

Smyth, M., *Ante altaria - Les rites antiques de la messe dominicale en Gaule, en Espagne et en Italie du Nord*, Paris 2007.

Smyth, M., *La liturgie oubliée - La prière eucharistique en Gaule antique et dans l'Occident non romain*, Paris 2003.

El prefacio de Alexander Lesley al *Missale Mixtum secundum regulam beati Isidori, dictum mozarabes*

Resumen: La primera edición moderna del Misal Hispano-Mozárabe la realizó el cardenal Cisneros en Toledo en el año 1500. Dos siglos después, el jesuita escocés Alexander Lesley hizo la primera re-edición de este mismo libro litúrgico. Esta re-edición consistió en la transcripción de la eucología a la que añadió abundantes notas a pie de páginas así como un largo Prólogo. Ambas aportaciones son consideradas por los hispanistas como textos dotados de una especial autoridad debido a los conocimientos del liturgista escocés. En estas páginas se expone un extracto de las ideas más destacables contenidas en el Prólogo de Lesley y su ulterior receptio. Se abordan algunos aspectos históricos, litúrgicos, teológicos, filológicos... de ese prólogo, cuyo conocimiento muestra nuevas luces y sombras en torno a los complejos orígenes y evolución del venerable rito de la Hispania.

Palabras claves: liturgia mozárabe, Misal Hispano-Mozárabe, Alexander Lesley.